

MUHTELİF GIDA SEKTÖRÜ

*BU RAPOR KAYNAKÇADA BELİRTİLEN GÖSTERGELERDEN VE YAYINLARDAN DERLENMİŞTİR.

İÇİNDEKİLER

MUHTELİF GIDA SEKTÖR RAPORU

1.SEKTÖRÜN GENEL DURUMU

- 1.1.Sektörün Dünya Ekonomisi ve AB Ülkelerindeki Durumu**
- 1.2. Sektörün Türkiye’deki Genel Durumu**
- 1.3. Sektördeki Üretim Eğilimleri ve Üretilen Başlıca Ürünler**
- 1.4. Sektörün Alt Sektörleri ve Etkileşim Halinde Olduğu Diğer Sektörler**
- 1.5. Sektörün Bölgesel Yapısı ve Kümelenmeler**
- 1.6. Sektörün Kapasite Kullanımı**
- 1.7. Sektörün İşyeri Sayısı ve İstihdamı**
- 1.8. Sektörün Üretim Endeksi**
- 1.9. Sektörün Ar-Ge Faaliyetleri**
- 1.10 Sektörün Dış Ticareti**
- 1.11 Sektörün Maliyet Bileşenleri**
- 1.12 Sektörün İhracat ve İthalat Değerlendirmesi**
- 2. SEKTÖRÜN İLK ALTI AYLIK DEĞERLENDİRMESİ**
- 2.1 Son Dönemdeki Sektöre İlişkin Türkiye ve Dünyadaki Gelişmeler**
- 3. SEKTÖRÜN 2013-2023 HEDEFLERİ**

MUHTELİF GIDA

1.SEKTÖRÜN GENEL DURUMU

1.1.Sektörün Dünya Ekonomisi ve AB Ülkelerindeki Durumu

2008 yılında yaşanan finansal krizi kolayca atlatabilmek amacıyla dünya genelinde merkez bankaları, ülkelerindeki ekonomik toparlanmaya destek olmak amacıyla sahip oldukları tüm para politikası araçlarını kullanmaktadır. Ancak, merkez bankalarının sağladığı parasal desteğe rağmen gerek sorunlu Euro Alanı ekonomilerinde gerekse ABD’de mevcut sorunların çözümüne odaklanan reformların hayata geçirilmesine yönelik atılan adımların gecikmesi ekonomik toparlanmanın arzu edilen düzeyin gerisinde kalmasına neden olmaktadır.

IMF’nin 16 Nisan 2013’te yayımladığı “Dünya Ekonomik Görünüm Raporu”nda ABD’deki harcama kesintileri ile Euro Alanı ekonomilerindeki zayıf seyri gerekçe göstererek 2013 yılına ilişkin küresel büyüme tahminlerini aşağı yönlü revize etmiştir. IMF, “Finansal İstikrar Raporun da ise küresel finansal koşulların son altı ayda önemli ölçüde iyileştiğini belirtmiştir. Dünya Ticaret Örgütü özellikle Euro Alanı’ndaki krizden kaynaklı riskler nedeniyle 2013’e ilişkin dünya ticaret hacmindeki büyüme beklentisini % 4,5’tan % 3,3’e düşürmüştür. Çin ekonomisi ise 2013 yılının ilk çeyreğinde ivme kaybederek % 7,7 ile beklentilerin altında büyüme kaydetmiştir. Japonya ekonomisi de, hükümetin ve merkez bankasının ekonomiyi destekleyici yöndeki politikaları sonucunda 2013 yılının ilk çeyreğinde yıllık bazda % 3,5 ile hızlı bir büyüme kaydetmiştir.

Yaşanan bu gelişmelerle birlikte dünya son yıllarda hızlı bir değişim içerisine girmiştir. Yaşadığı finansal krize rağmen AB gıda ve içecek sanayi dış ticaretini, 2012 yılının ilk altı ayında, 2011 yılının ilk altı ayına göre iki kata yakın arttırmıştır. AB 2012 yılını, 2010 yılına göre hem ihracatını (76,2 milyar avro ve % 16,6) hem de ithalatını (63 milyar avro ve % 13,5) artışla kapatmıştır. AB gıda ve içecek sanayinin tüm alt sektörlerinde çift haneli büyüme oranları görülmektedir.4 Aynı zamanda bu durum dünyanın en büyük ihracatçısı ve aynı zamanda da ithalatçısı konumunu koruduğunun da bir göstergesidir.

Gıda ve içecek sanayinde küresel ihracat payında ABD, Kanada ve Avustralya’da bir azalma yaşanırken, bu durum % 3’lük payıyla küresel pazardaki yerini on yıldan fazla zamandır koruyan Yeni Zelanda için geçerli değildir. AB gıda ve içecek sanayinin pazar payı son beş yıldır ABD ve Japonya’nın yanı sıra Brezilya ve Hindistan gibi gelişmekte olan ülkelerde de düşmektedir. Çin ve Rusya’daki paylar için ise büyüme beklentisi hâkimdir.1 Gıda ve içecek sektörünün dünya ekonomisinde önemli bir yer tuttuğu, gıda ve içecek satışlarında liderliği AB’nin koruduğu, ABD ve Çin’in de sıralamayı takip ettiği küresel analizler tarafından belirtilmektedir.

Gıda ve içecek sanayi için önemli bir araştırma Hollandalı Rabobank tarafından Kuzey Amerika’da yapılmıştır. Geçtiğimiz aylarda yapılan ankete göre; 2013’te Kuzey Amerika gıda ve tarım ticaretini etkileyecek en önemli faktörün ne olacağı sorulduğunda, katılımcıların % 68’i aşırı uçlarda seyreden hava koşulları ya da hava şartlarının değişkenliği yanıtını verirken birkaç yıl öncesine kadar bu sorunun cevabı ticareti etkileyecek itici gücün tüketici talepleri olduğu düşünülürdü. Ancak Rabobank’ın önde gelen şirketlerden 350’den fazla yönetici ile

gerçekleştirdiği ankette, yöneticilerin sadece %13'ü bunun en büyük endişeleri olduğunu belirtirken, %10'u ise hükümet politikaları ve düzenlemeler konusunu önemli olarak gördüğünü açıklamıştır.

Anketin genel sonuçlarına göre, önümüzdeki en önemli sorun, değişen hava şartları ve bunun tarımsal üretim üzerindeki etkisi olacaktır. Küresel ekonomi yönünden en önemli faktör ise Çin'dir. Önümüzdeki 10 yıl içerisinde küresel tarım ürünü talebi üzerinde en fazla etkisi olacak Çin'den sonra gelen ülkeler ise Hindistan ve Afrika Ülkeleridir. Buna ek olarak 150'ye yakın yönetici Çin'in küresel ekonomiyi 5-10 yıl daha yönlendireceğini, bir o kadar ise Çin'in 50 yıl daha ekonomik büyümenin lokomotifini olacağını ileri sürmüştür.

1.2. Sektörün Türkiye'deki Genel Durumu

Türkiye her geçen yıl dünya gıda ve içecek pazarında daha etkin bir oyuncu olma yolunda ilerlemektedir. Türkiye, üretim gücünü tarımsal üretimden almaktadır. Aynı zamanda Türkiye, 62 milyar dolarlık tarımsal hasılası ile dünyanın 7'nci büyük tarım ülkesi konumundadır. Ayrıca Türkiye gücünü, genç ve artan nüfusu ile birlikte son 10 yılda ortalama gelir düzeyinin artmasından da almaktadır. Dengeli ve bilinçli beslenme konusunda tüketici bilincinin yükselmesine bağlı olarak ambalajlı ürünlere yöneliş, halkımızın beslenme alışkanlıklarındaki değişiklikler ve kişisel beslenme tercihleri de gıda sanayimizin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Bu kapsamda, Türkiye Gıda ve İçecek Sanayi Dernekleri Federasyonu (TGDF), 2023 yılı gıda ve içecek ihracat hedeflerini 40 milyar dolar olarak hedeflemiştir.

Gıda sektörünün GSYİH içerisinde 280 milyar liraya yaklaşan payı, 40 bin işletmesi ve 400 binin üzerinde çalışanıyla Türkiye'nin en büyük üretim sanayisi konumundadır. Aynı zamanda sektör, 2012 yılında 5,1 milyar dolarlık ithalatına karşın, 9,5 milyar dolarlık ihracatla, 4,4 milyar dolar pozitif dış ticaret hacmi ve % 186 gibi yüksek bir oranda dış ticaret fazlası vermiştir. Yine verilere göre, gıda ve içecek sanayinin ihracat artışı bir önceki yıla oranla yüzde 7,2 büyümeye göstermiştir.

TGDF'nin sektörün ihracatına ilişkin yaptığı genel bir değerlendirmede: "Gıda ve içecek sanayimizin, toplam ihracat içindeki payının yüzde 6,2 olduğunu ve son 10 yılda büyük bir başarıya imza atarak, ihracatını yaklaşık 5 kat arttırdığını ve bu başarı sayesinde dünyanın en büyük 15'nci gıda ve içecek ihracatçısı unvanını aldığını" belirtilmiştir.

62 milyar dolarlık tarımsal hasılası ile dünyanın 7'nci büyük, Avrupa'nın ise birinci tarım ülkesi konumunda olan Türkiye, yabancı yatırımcılar için de en cazip alanlardan birini oluşturmaktadır. Türk gıda, içecek ve tütün sektörü, yabancı yatırımcılar için en cazip alanlardan birini oluşturmaktadır. Küresel yatırımcılara kârlı yatırım fırsatları sunduğundan 2008 yılından bu yana yaklaşık 4,6 milyar ABD doları tutarında doğrudan yabancı yatırım yapılmıştır.

**Türkiye’de 2008-2013 Yıllarında Yapılan Uluslararası Doğrudan Yatırımlar
(Milyon ABD Doları)¹**

Sektörler	2008	2009	2010	2011	2012*	2013**
Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık	41	48	80	32	38	14
Madencilik ve Taş Ocakçılığı	145	89	135	146	214	185
İmalat	3.971	1.642	923	3.573	4.392	899
Gıda, içecek ve tütün imalatı	1.252	221	123	648	2.199	220
Hizmetler sektörü	9.520	2.315	3.274	8.085	4.562	2.075
Toplam	14.747	6.252	6.238	16.055	10.130	3.937

Türkiye açısından tarım ve gıda sektörlerinden elde edilecek gelir artışı toplum refahı, zenginliği ve yaşam kalitesini arttırmada önemli bir potansiyele sahiptir. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı koordinasyonunda hazırlanan Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi’nde (2011-2014) belirtildiği gibi, gıda ve içecek sanayinin tarımsal üretimin yapıldığı bölge ile entegre olma kapasitesine sahip olması, birçok bölgede üretim yapabilme ve yüksek istihdam yaratma imkanını da beraberinde getirmektedir. Bu da bölgesel eşitsizliklerin azaltılmasındaki rolü ve işsizliği azaltıcı etkileri nedeniyle sektörün önemini daha da arttırmaktadır.

Ayrıca, Türkiye’nin genç nüfusuna bağlı pazar büyüklüğü, dinamik özel sektör ekonomisi, yüksek turizm geliri ve elverişli iklim koşulları sektörün güçlü yanları olarak görülmektedir.

1.3. Sektördeki Üretim Eğilimleri ve Üretilen Başlıca Ürünler

Türkiye geneline bakıldığında, tahıl ve tahıl ürünlerinin tüketimi ilk sırada yer almaktadır. Tahıl grubu tüketimini takiben ikinci sırada sebze tüketimi gelmektedir. Et ve et ürünlerinin protein açısından çok önemli gıda maddeleri olmasına rağmen Türkiye genelinde yüzdesi diğer gıda gruplarının tüketimleri içerisinde sadece % 3’tür. Süt ürünlerinden en fazla tüketim alışkanlığına sahip olunan ürünler yoğurt ve çeşitli peynirlerdir.

Günümüzde birçok sanayi kolunda olduğu gibi ülkemizde tarım ürünlerini işleyen gıda sanayi de bir gelişme ve değişim süreci içindedir. Üretim faaliyetlerinden azami yarar sağlamak için tarım ve gıda sektörlerinde yapılan çalışmaların bilim ve teknolojinin gösterdiği şekilde yürütülmesi büyük önem arz etmektedir.

Artık gıda maddeleri gelişmiş teknolojiler kullanılarak üretilmekte ve tüketicilere sunulmaktadır. Türkiye, gıda sanayi; hammadde varlığı, emek yoğun iş gücü, dış ticaret yapısı açısından önemli potansiyele sahiptir. Ancak mevcut potansiyel verimli kullanıldığı ölçüde gelişecektir. Öncelikle ele alınması gereken gıda üretim politikalarının başında ürün planlaması gelmektedir. Gıdanın geleceği, ülke nüfusunun beslenmesi ulusal bir politika olmalı; bu bakımdan tümüyle yabancı işletmelere de bırakılmamalıdır.

Bunun için “Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu’nun” 22 Haziran 2010 tarihinde gerçekleştirdiği 21. toplantısında “Enerji, su ve gıda alanlarında ulusal Ar-Ge ve yenilik stratejilerinin

¹ <http://www.sanayi.gov.tr/Files/Documents/gida-ve-icecek-sektor-rap-24102013145206.pdf>

hazırlanmasına ilişkin 2010/101 sayılı karar verilmiştir". Bu kapsamda TÜBİTAK'ın koordinasyonunda kamu kuruluşları, akademisyenler, özel sektör temsilcileri ve STK'larla yapılan işbirliği neticesinde "Ulusal Gıda Ar-Ge ve Yenilik Stratejisi" hazırlanmıştır. Söz konusu stratejinin amacı, ülkemizin gıda alanındaki Ar-Ge ve yenilik ekosisteminin iyileştirilmesine ve gıda alanının ivmelendirilmesine yönelik adımları içermektedir.

Son yıllarda tohumculuk ve organik tarımdaki gelişmeler ciddi yatırım alanları olarak girişimcileri beklemektedir. Dünya'da organik tarım hızla gelişme göstermektedir. Son 20 yılda Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya'da organik ürüne talep artmıştır. Organik tarımın gelişimine 2010 yılı sonu itibariye bakıldığında dünyada organik tarım alanı 37.04 milyon hektardır. Bu alanın dağılımına bakıldığında % 33 Okyanusya'da, % 27'si Avrupa, % 23'ü Latin Amerika, % 7'si Asya, % 7'si Kuzey Amerika ve % 3'ü Afrika'da bulunmaktadır.

Ayrıca, tüm dünyada organik gıda pazarı; dünya organik tarım ticaretine ve iç pazar tüketimine konu olan değeri 59 milyar dolardır. Bu değer % 45'i ABD tarafından gerçekleştirilirken, bunu Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Kanada ve İtalya izlemektedir. Dünya'da kişi başına en çok ürün tüketen ülkeler arasında İsviçre, Danimarka, Lüksemburg, İsveç, Almanya, ABD, Kanada ve Fransa gelmektedir.

1.4. Sektörün Alt Sektörleri ve Etkileşim Halinde Olduğu Diğer Sektörler

Günümüzün en önemli sosyo-ekonomik etkilerine sahip olan sanayilerden birisi olarak kabul edilen gıda sanayi, birçok alt dalları bünyesinde barındıran bir faaliyet kolu olarak öne çıkmaktadır. Gıda sanayisi Türkiye'de son yıllarda büyük bir değişim göstermiş ve bu değişim, üretim ve tüketim yapısına, organizasyona, iç ve dış ticarete, şirket yönelimlerine ve uygulanan politikalara etkide bulunmaktadır.

Sektörün alt başlıkları; Et ve Et Ürünleri, Süt ve Süt Ürünleri, Un ve Unlu Ürünler, Meyve ve Sebze Ürünleri, Katı ve Sıvı Yağlar, Şeker ve Şekerli Ürünler, Alkolsüz İçecekler, Alkollü İçecekler, Fermente Ürünler, Hazır Tüketilen Gıdalar ve Bebek Mamaları olarak özetlenebilir. Günümüzde öne çıkan bir diğer eğilim ise organik gıdalardır. Organik tarım, ekolojik sistemde hatalı uygulamalar sonucu kaybolan doğal dengeyi kurmaya yönelik, insana ve çevreye dost üretim sistemlerini içermektedir.

Türk gıda ve içecek sektörü, perakende satış yerlerinde sunulan seçeneklerin çeşitliliği nedeniyle talepte artış gösteren Türk tüketicileri ile birlikte son yıllarda istikrarlı bir büyüme kaydetmiştir. Tam zamanlı işlerde çalışan kadın sayısındaki artışın yanı sıra, net gelirin artması ve tüketim eğilimlerinin değişmesi, hazır yemek ve donmuş gıda gibi ambalajlı ve işlenmiş ürünlere olan ilginin artmasını sağlamıştır.

Türkiye'de sektör geliştikçe beslenme düzeninin önemli bir parçası olan ekmek ile birlikte en büyük unlu mamul pazarlarından biri haline gelmektedir; bu da ülkeyi bu sektörde dünyada kişi başına en yüksek tüketim oranlarının görüldüğü ülkelerden biri yapmaktadır. Öte yandan, süt, yoğurt, peynir, kefir ve ayran gibi yan sektör süt ürünleri geleneksel Türk beslenme düzeninin ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır. Geleneksel olarak Türk süt ürünleri pazarına hâkim olan ambalajsız ürünler, geniş çaplı bir büyümeyi engellemiştir; ancak yatırımcılar için de bir potansiyel ortaya çıkarmıştır.

1.5. Sektörün Bölgesel Yapısı ve Kümelenmeler

Özellikle son dönemde dünya genelinde gözlenen liberalleşme eğilimlerine paralel olarak ulusal ekonomiler önündeki sınırlar büyük ölçüde kalkmış ve ekonomilerin rekabet edebilme yetenekleri, uluslararası alanda ticari ilişkilerin en önemli belirleyicisi haline gelmiştir. Rekabetin artan önemi, ülkeleri geleneksel ticaret yaklaşımlarının değiştirilmesini beraberinde getirmiş ve birçok ülke tarafından uygulanmış ve başarısı kanıtlanmış olan “kümelenme yaklaşımı” günümüzün en çok ön plana çıkan yaklaşım haline gelmiştir.

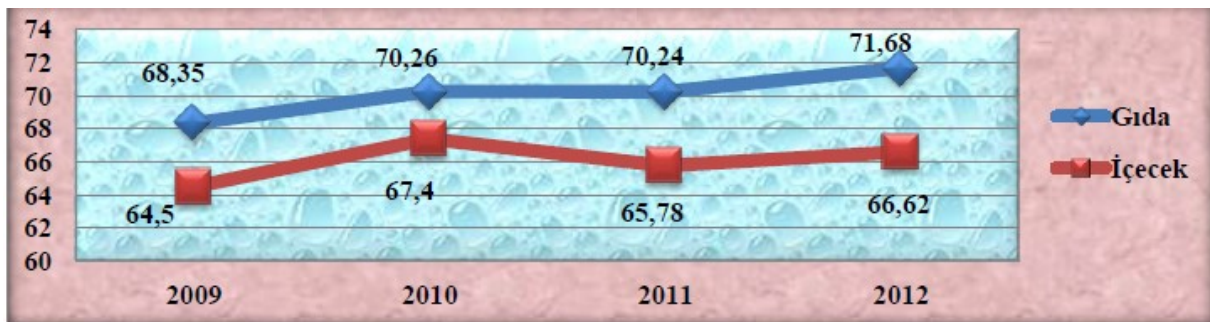
Tarihsel olarak kümelenme yaklaşımının gelişimine bakıldığında, dünyanın en büyük ekonomisine sahip olan ve özellikle Dünya Ekonomik Forumu Küresel Ekonomik Raporlarında da ön sırada yer alan Amerika Birleşik Devletleri’nin bu alanda öncü bir rol oynadığı görülmektedir. Bilişim teknolojilerinin gelişmesinde önemli bir yere sahip olan Silikon Vadisi, Amerika Birleşik Devletleri’nde ortaya çıkan ilk kümelenme örneği olmuş ve bu alanda kaydedilen başarı kısa zamanda gıdadan tekstile, inşaat malzemelerinden savunma sanayine ve eğitime birçok alanda kümelerin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Türkiye’de gıda ve içecek sanayine ilişkin KOBİ’ler hemen hemen her yerde bulunmaktadır. Gıda ve içecek sanayine ilişkin bölge bazında kümelenmenin sırasıyla Marmara, Ege, İç Anadolu, Akdeniz ve Karadeniz Bölgelerinde yoğunlaştığı görülmüştür. İl bazında bakıldığında ise; İstanbul, İzmir, Ankara, Manisa, Bursa, Gaziantep, Konya, Balıkesir, Mersin, Adana, Aydın, Antalya, Hatay, Denizli, Afyonkarahisar, Muğla, Samsun, Sakarya, Kahramanmaraş, Tekirdağ, Malatya, Rize, Şanlıurfa, Kayseri, Çanakkale, Edirne ve Çorum gibi illerimizde gıda ve içecek ürünlerinin imalatına yönelik işletmelerin ağırlık kazandığı tespit edilmiştir.

1.6. Sektörün Kapasite Kullanımı

İmalat Sanayinin öncü sektörlerinden olan Gıda ve İçecek Sanayinin, Kapasite Kullanım Oranı (KKO) Merkez Bankası’nın sektörde faaliyet gösteren işyerlerine yaptığı anket verileri neticesinde Gıda Ürünleri İmalatı 2012 yılı verisi, bir önceki yıla oranla 1,4 puanlık bir artış sağlarken, 2009 yılına kıyasla 3,3 puanlık bir artışla 71,68 olmuştur. İçecek Sanayinde ise bu artış 2,12’dir.

Kapasite Kullanım Oranı (Ağırlıklı Ortalama %)

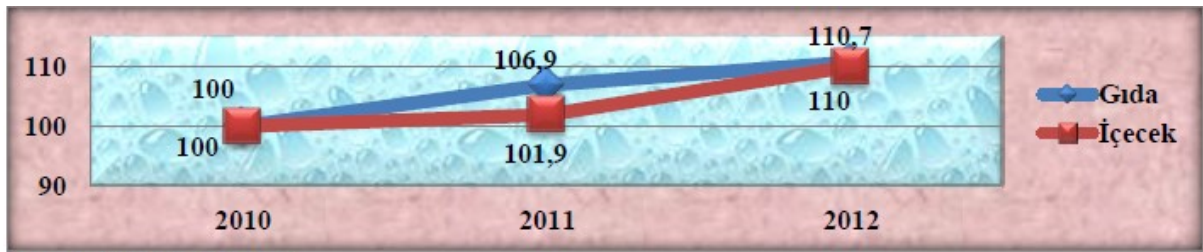
1.7. Sektörün Üretim Endeksi

2010 yılı TÜİK verilerine göre; gıda sanayinde faaliyet gösteren işletmelerin yapmış oldukları üretim değeri 79,4 milyar TL düzeyinde gerçekleşen gıda sektörü üretim değerinin, 524,4 milyar TL'lik toplam imalat sanayi içerisindeki payı % 15'tir. Ayrıca 24 sektör arasında en yüksek faktör maliyetiyle ülke ekonomisine sağladığı katma değerdeki payı % 11'dir. İçecek sektörünün toplam imalat sanayi içerisindeki payı ise % 1'dir.

Sanayinin alt sektörleri incelendiğinde, 2012 yılı gıda ürünlerinin imalat endeksi bir önceki yıla göre %3,5 içeceklerin imalat endeksi ise % 8 artmıştır.

2012 yılında gıda ve içecek sanayinde faaliyet gösteren işletmelerin ciro değerlerinde artış eğilimi görülmüştür.

Sanayi Üretim Endeksi Yıllık Ortalama

Kaynak: TÜİK (2010=100)

1.8. Sektörün Ar-Ge Faaliyetleri

Gıdanın, insan yaşamının en temel ihtiyacı olması ve toplum sağlığı açısından kritik önem taşıması, gıda üretim-tüketim zincirini günümüzün en önemli konularından biri haline getirmiştir. Bu nedenle gıda sanayinde, tüm üretim-tüketim zincirinin dahil edildiği AR-GE, teknoloji geliştirme ve inovasyon odaklı çalışmaların geliştirilmesi ve örnek projelerin desteklenmesi büyük önem taşımaktadır.

Gıda muhafazasında geleneksel olarak kullanılan ısıtma işlemlerin gıda kalitesinde neden olduğu kalite kayıpları ve enerji sarfiyatındaki azaltılma gereksinimi yeni yöntemlerin arayışını başlatmıştır. Geçmişte seramik, demir-çelik üretimi, genetik mühendisliği, tıp gibi çeşitli alanlarda kullanılmakta olan çeşitli yeni teknolojilerin gıda alanında da uygulanabilir olabilmesi gıda muhafazasında yeni teknolojiler ile ilgili son yıllarda yapılan çalışmaların sayısını da arttırmıştır.

Ülkelerin karşılaştırmalı üstünlük düzeylerinin artarak, sürdürülebilirlik ilkeleri ile şekillendiği bir dünyada, stratejik bir alan olan gıda sektöründe disiplinlerarası AR-GE ve yenilik faaliyetlerine odaklanılması bir gerekliliktir. Nitekim birçok ülke gıda alanındaki ulusal stratejilerini belirlemiş ve bu alanda sürdürülebilir büyümeyi sağlamak amacıyla mekanizmalarını şekillendirmiştir.

Ülkemiz için bu denli stratejik öneme sahip enerji, su ve gıda alanlarında AR-GE ve yenilik süreçlerinin bütünsel olarak ele alınması önem arz etmektedir. Bu kapsamda, Bilim ve

Teknoloji Yüksek Kurulu (BTYK)'nın 21'inci Toplantısı'nda 2010/101 sayılı kararda enerji, su ve gıda alanlarında ulusal AR-GE ve yenilik stratejilerinin hazırlanması kararı alınmıştır. Karar gereği, TÜBİTAK koordinasyonunda ilgili kamu, özel sektör ve yüksek öğretim kurumların uzmanları ile yapılan çalışmalar neticesinde "Ulusal Gıda AR-GE ve Yenilik Stratejisi" hazırlanarak, BTYK 23'üncü Toplantısı'nda sunulmuştur.

Diğer taraftan TÜİK 2010 yılı verilerine göre, AR-GE harcaması, Tam Zaman Eşdeğer (TZE) araştırmacı sayısı ve ihracat verileri birlikte değerlendirildiğinde gıda ürünleri ve içecek sanayisinde AR-GE'ye yapılacak harcamanın sonrasında ihracatı daha iyi bir düzeye getireceği gayet açıktır. Gıda ve içecek sanayisinde TZE araştırmacı sayısının AR-GE harcamasına göre daha iyi bir düzeyde olduğu, gerek AR-GE harcaması gerekse TZE araştırmacı sayılarını artıracak politikalar oluşturulduğunda bunun ülkemize daha fazla ihracat getirerek dış ticaret açığını azaltıcı bir etki yapacağı değerlendirilmektedir. Dolayısıyla gıda ürünleri ve içecek sanayisinde var olan potansiyelin değerlendirilmesinin ülkemizin ekonomik kalkınmasında önemli bir yer tutacağı düşünülmektedir.

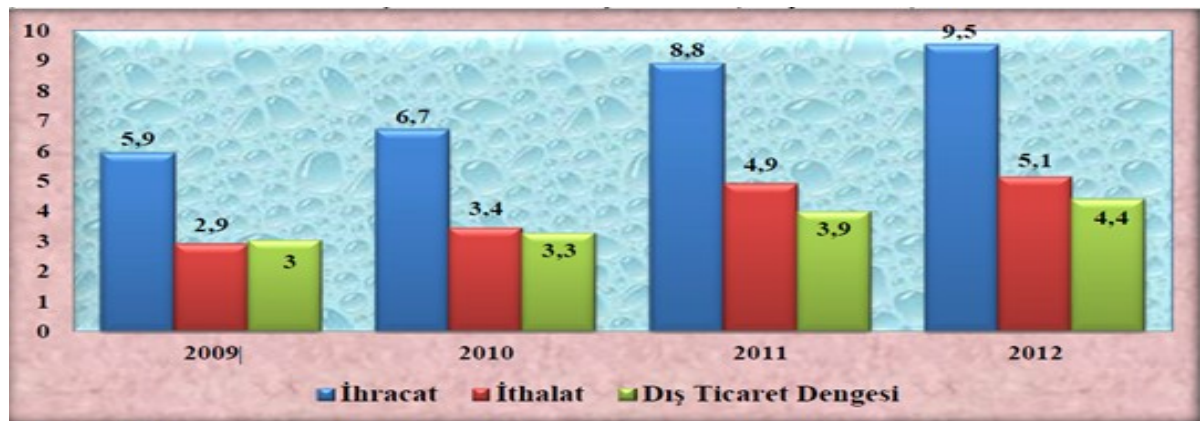
Yine TÜİK'in verilerine göre, 2010 ve 2011 yılı için gıda ürünlerinin imalatında Ar-Ge faaliyetlerine ayrılan toplam değer, imalat sanayi içinde % 29'dur. Ayrıca; 2010 yılı verilerine bakıldığında gıda ürünlerinin imalatında, yatırım harcamaları olarak makine-teçhizat ve sabit tesise ayrılan miktar 2011 yılı ile karşılaştırıldığında önemli bir artış görülmektedir.

1.9. Sektörün Dış Ticareti

Gıda ve içecek sanayinin ihracatı 2009 yılında 5,9 milyar dolar seviyesinden 2012 yılında 9,5 milyar dolara yükselirken her yıl 3-4 milyar dolar artı değer yaratarak dış ticaret dengesini korumuştur (Şekil 6). TÜİK ihracat verilerine göre, 2012 yılı toplam ihracatımız 153 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. İhracatımızın yaklaşık yüzde 10'luk kısmını gıda ürünleri ve içecek, tarım ve hayvancılık ile balıkçılık alanlarında yapılan üretimimiz oluşturmaktadır.

Son 10 yılda ki gelişmelerden sonra Türkiye, dünyanın 17'nci büyük ekonomisi olurken, gıda ve içecek sektörü ile dünyanın 15'inci büyük ihracatçısı konumuna yükselmiştir.

2009-2012 Gıda ve İçecek Sektörü Dış Ticareti (Milyar Dolar)

Kaynak: TÜİK

Gıda ve içecek sanayi ihracatı 2009 yılında % 8,4 oranında azalmıştır. 2009 yılındaki düşüş ve 2010 yılındaki artış oranlarına göre krizin gıda ve içecek sanayi üzerindeki olumsuz etkilerinin daha sınırlı kaldığı ve krizden çıkışta sektörün diğer sektörlerle göre biraz daha başarılı olduğu görülmüştür. Ancak; 2011 yılında elde edilen yüksek artış oranı, kriz sonrası sektörün imalat sanayi ihracatından ayrışmasını göstermesi bakımından da dikkate değerdir.

Yıllık Değişim Oranlarına Göre İhracat (%)

Sektörler	2009	2010	2011	2012
Sanayi	-23,7	11,4	19,0	13,7
Madencilik ve Taş Ocakçılığı	-21,9	59,7	4,4	12,7
İmalat	-23,8	10,5	19,5	13,7
Gıda ve İçecek Sanayi	-8,4	13,0	32,5	7,2

Kaynak: TÜİK

İşlenmiş sebze ve meyve sektörünün 2012 yılındaki ihracat tutarı 2.734 milyon dolar seviyelerinde iken, öğütülmüş tahıl ürünlerinin 1.212 milyon dolar, bitkisel ve hayvansal yağların 1.186 milyon dolar ve kakao, çikolata ve şekerlemelerin de 954 milyon dolar seviyesinde olduğu görülmektedir. 2012 yılında en düşük ihracat tutarlarına sahip alt sektörler ise şarap ve şeker sanayileri olmuştur.

Gıda ve içecek sanayi alt sektörleri arasında en fazla ihracat işlenmiş sebze ve meyve sektöründedir. İkinci ve üçüncü sırada yer alan sektörler öğütülmüş tahıl ürünleri ve bitkisel ve hayvansal yağlar sektörüdür.

Gıda ve İçecek Sanayi Alt Sektörlerinde İhracat (Milyon Dolar)

Sektörler	2009 Değer	%	2010 Değer	%	2011 Değer	%	2012 Değer	%
Gıda ve İçecek Sanayi	5.931	100	6.703	100	8.884	100	9.523	100
Et ve et ürünleri	177	3,0	243	3,6	436	4,9	581	6,1
Balık ürünleri	154	2,6	192	2,9	242	2,7	259	2,7
İşlenmiş sebze ve meyve	2.146	36,2	2.446	36,5	2.729	30,7	2.734	28,7
Bitkisel ve hayvansal yağlar	508	8,6	456	6,8	1.011	11,4	1.186	12,5
Süt ürünleri	142	2,4	168	2,5	227	2,6	228	2,4
Öğütülmüş tahıl ürünleri	787	13,3	883	13,2	1.288	14,5	1.212	12,7
Fırınlı ürünleri	417	7,0	487	7,3	622	7,0	739	7,8
Şeker	4	0,1	46	0,7	58	0,7	25	0,3
Şarap	8	0,1	7	0,1	9	0,1	10	0,1

Kaynak: TÜİK

Gıda ve içecek sanayi toplam ithalatı içinde en yüksek paya sahip olan alt sektör, % 48,2'lik oranla bitkisel ve hayvansal yağlar sektörüdür. Gıda ve içecek sanayi ithalatı içindeki payı bakımından ikinci ve üçüncü sırada % 12,1 ve % 10'luk paylarla et ve et ürünleri ve başka yerde sınıflandırılmamış gıda maddeleri yer almaktadır.

Gıda ve İçecek Sanayi Alt Sektörlerinde İthalat (Milyon Dolar)

Sektörler	2009 Değer	%	2010 Değer	%	2011 Değer	%	2012 Değer	%
Gıda ve İçecek Sanayi	2.908	100	3.429	100	4.905	100	5.122	100
Et ve et ürünleri	215	7,4	592	17,3	1.038	21,2	620	12,1
Bitkisel ve hayvansal yağlar	1.172	40,3	1.113	32,5	1.843	37,6	2.467	48,2
Nişasta ve nişastalı ürünler	167	5,7	169	4,9	207	4,2	191	3,7
Başka yerde sınıflandırılmamış gıda maddeleri	363	12,5	405	11,8	500	10,2	511	10,0

Kaynak: TÜİK

1.11 Sektörün Maliyet Bileşenleri

Gıda ve içecek sanayinde başlıca üretim maliyetleri hammadde, işçilik ve enerji giderlerinden oluşmaktadır. Faaliyet alanı tarımsal hammaddenin satın alınması, sonrasında işlenerek yüksek kaliteli gıda ve içecek ürünlerine dönüştürülmesidir. Bu sürecin odak noktasında yer alan üretim aşamasındaki en önemli konular; enerji kullanımı, sera gazı emisyonları, kaynak ve atık yönetimi, su ve atık su yönetimi ile ambalajlamanın iyi bir şekilde planlanarak yürütülmesidir. Bu saydıklarımızla birlikte sektörün üretimine uygun teknolojinin de eklenmesi, sektörün maliyet kalemlerini ciddi oranda azaltacaktır.

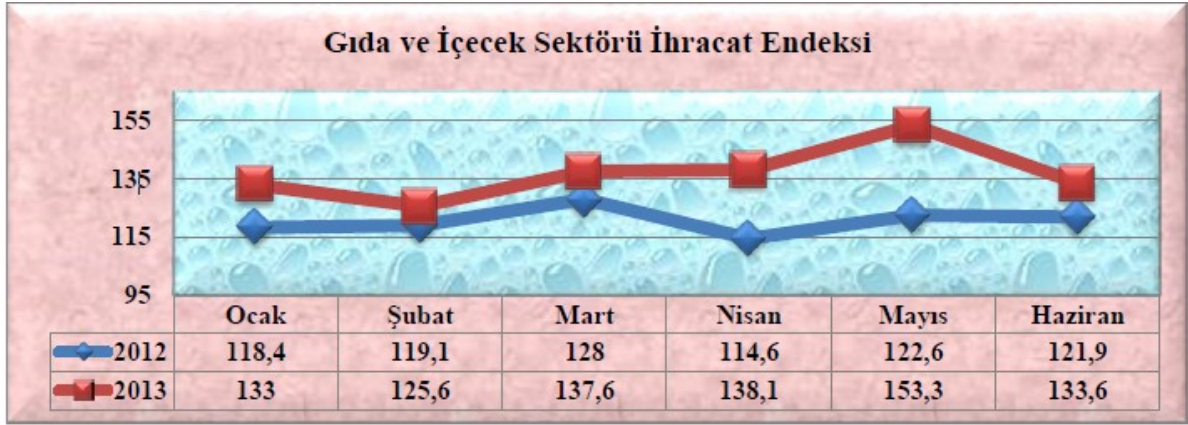
Diğer taraftan gıda ve içecek sanayinde endüstriyel tipte üretim yapılmaması, tarımsal ham maddelerimizde kalite sorunu ve ham madde fiyatlarının dünya fiyatlarından yüksek oluşu maliyet kalemlerini arttırmaktadır.

Gıda ve içecek sanayinin iklim değişikliği üzerine etkisini, enerji kullanımından, atıklarla özellikle ambalaj atıklarının etkilerini en aza indirmek için iyi tarım ve çiftçilik uygulamalarını geliştirmek gibi önceliklere yer verilmesi durumu, sektörün maliyetine ve ülke ekonomisine önemli bir katkı yaratacaktır.

1.12 Sektörün İhracat ve İthalat Değerlendirmesi

İhracat: Geçici dış ticaret verilerinden hesaplanan 2010=100 temel yılı dış ticaret endekslerine göre, 2013 yılının ilk 6 aylık döneminde bir önceki yılın aynı dönemine bakıldığında en yüksek artış % 25,1 ile Mayıs ayında, en az artış ise % 5,5 ile Şubat ayında görülmüştür

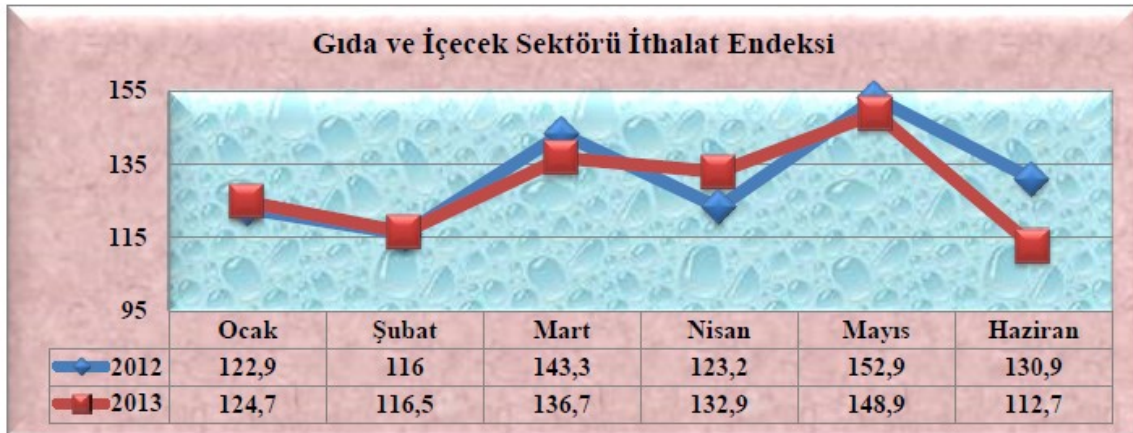
İhracat Miktar Endeksi

Kaynak: TÜİK, ISIC REV.3 (2010=100)

İthalat: Geçici dış ticaret verilerinden hesaplanan 2010=100 temel yılı dış ticaret endekslerine göre, 2013 yılının ilk 6 aylık döneminde bir önceki yılın aynı dönemine bakıldığında en yüksek artış % 7,9 ile Nisan ayında gözlenirken en büyük düşüş ise % 13,9 ile Haziran ayında yaşanmıştır.

İthalat Miktar Endeksi

Kaynak: TÜİK, ISIC REV.3 (2010=100)

2. SEKTÖRÜN İLK ALTI AYLIK DEĞERLENDİRMESİ

2.1 Son Dönemdeki Sektöre İlişkin Türkiye ve Dünyadaki Gelişmeler

2013 yılının ilk çeyreğinde euro alanı ekonomisi, bir önceki çeyreğe göre % 0,2 oranında daralmıştır. Bölge ekonomisinin 6 çeyrek üst üste daralması, diğer taraftan ABD’de 2010 yılı sonundan itibaren kamu harcamalarındaki kesintilerin etkisi ile kaydedilen en yüksek artış ilk çeyrek büyümede % 2,4 olarak gerçekleşmiştir. Bu durum dünya ticareti açısından sektörleri de etkilemeye devam etmektedir.

ABD ve AB arasında Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı (TTYO) müzakerelerinin başlamış olması, Türkiye ile ABD arasında toplam 20 milyar dolarlık bir dış ticaret hacmi söz konusu iken TTYO'nun imzalanması ile Türkiye'nin 20 milyar dolara yakın bir zararının olacağı öngörülmektedir.

Ocak-Mart 2013 tarihi itibarıyla ABD Tarım Bakanlığı'ndan alınan verilere göre Türkiye'nin ABD'den ithalatı geçen yıla nazaran % 54 artış gösterirken Türkiye, ABD'den aldığı ağaç fıstığı ve tavuk etinin büyük bir bölümünü komşu ülkelere ihraç etmektedir. Diğer taraftan Türkiye'nin ABD'ye ihracatı ise geçen yıla göre % 27 daha fazla olurken özellikle zeytinyağı, fındık, tütün, meyve suları ve atıştırmalık ürünlerde ihracatımız artmıştır.

Diğer bir önemli gelişme, TGDF üyesi olan Ambalajlı Süt ve Süt Ürünleri Sanayicileri Derneği ile Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığının ortaklaşa yürüttüğü çalışmalar neticesinde 12 yıl aradan sonra AB'ye süt ve süt ürünleri ihracatının başlamasıdır. AB'ye süt ve süt ürünleri ihracatının başlamış olması gıda güvenliğinde sektörün kat etmiş olduğu önemli bir gösterge olmuştur.

Bir başka gelişme ise Çin ile imzalanan Gıda Güvenliği Mutabakat Zaptı'dır. Bu anlaşma ile iki ülke arasında yapılacak denetim ve standart uyumu sayesinde ülkemiz Çin'e daha fazla tarım ve gıda ürünü satabilecektir. Çin'e yapılacak ihraç kalemleri arasında başlıca yaş meyve sebze, beyaz et, süt ve süt ürünleri yer almaktadır. Çin'in önümüzdeki 10 yılda dünya gıda ve içecek talebini yönlendirecek yegâne ülke olacağı yönünde öngörüler mevcuttur.

3. SEKTÖRÜN 2013-2023 HEDEFLERİ

Türkiye gıda ürünlerinin üretimi, işlenmesi ve büyük Avrupa ve Ortadoğu pazarlarına ihracatı konusunda bölgesel üs konumundadır. Tarımsal çeşitliliği ve uygun iklimi ülkenin gıda işleme sektörüne sürekli hammadde tedarik etmesine imkan verirken gıda ve içecek alanında büyük bir ihracatçı konumunda olmasını sağlamaktadır. Türkiye şimdiden ham gıdadan işlenmiş gıda ürünlerinin ihracatına geçiş yaparak zincirdeki yükselişe başlamıştır.

Dünyanın 17'nci büyük ekonomisi olan Türkiye, gıda ve içecek sanayi alanında da aynı başarıyı göstererek dünyanın 15'inci gıda ve içecek ihracatçısı konumuna yükselmiştir. 2001 yılından bu yana hiç dış ticaret açığı vermemiş olan sektör 2012 yılını, 4,5 milyar dolarlık dış ticaret fazlasıyla kapatmıştır. Bugün itibarıyla gıda sanayimiz, gayrisafi milli hasıla içerisinde 280 milyar liraya yaklaşan payı, 40 bin işletmesi ve 400 bini aşan çalışan sayısı ile Türkiye ekonomisinin en büyük üretim sanayilerinden biri haline gelmiştir.

Buna karşın ülkemiz dünya gıda ticaretinden % 1 gibi oldukça düşük bir pay almaktadır. Aynı zamanda, temel sorun Türkiye'de tarımın sanayiye istenen kalite ve miktarda sürdürülebilir şekilde hammadde sağlayamamasıdır. Yapılan bir değerlendirmeye göre, ülkemizde tarımsal ürünlerin ortalama % 30'u sanayide değerlendirilirken, bu oran gelişmiş ülkelerde % 60-80 arasında değişmektedir.¹³ Günümüzde ülkeler iklim, ürün çeşitliliği, genetik zenginlik gibi sahip oldukları avantajlarını ekonomik ve milli değer haline getirme çabası içerisinde girmiştir. Bu nedenle gıda sanayinin rekabet gücünün artırılması gerekmekte, bu ise ancak sektördeki yapısal değişimlerin hızlandırılması ile mümkün görülmektedir. Bunun için tarım ve gıda sanayinin entegrasyonu yaygınlaştırılmalı, hammadde üretimini artırıcı ve çeşitlendirici

faaliyetlere yer verilmeli, küçük işletmelerin etkinlikleri artırılmalı, gıda sektörünün bütün dallarında teknolojik yenilenmeye gidilmeli, kalite yönetim sistemleri oluşturulmalı ve etkin bir şekilde uygulanmalıdır.

TÜBİTAK tarafından yapılan “2023 yılında Tarım ve Gıda açısından Nasıl bir Türkiye” çalışmaları sonucunda Tarım ve Gıda sanayi için belirlenen “Bilime ve modern teknolojilere dayalı olarak; toplumun sağlıklı beslenmesini, gereksinimlerini yeterli nicelik ve nitelikte karşılayabilen, biyolojik çeşitliliğini koruyan ve toplumsal yarara dönüştürebilen, ekonomik, ekolojik ve sosyal açıdan sürdürülebilir, verimliliği artan tarım ve tarımsal sanayinin de katkısıyla, uluslararası alanda rekabet edebilen gelişmiş bir Türkiye” vizyonuna ulaşılabilmesi için, sektörlerin rekabet gücünü kısıtlayan engellerin tespit edilerek, bu engelleri ortadan kaldırmaya yönelik politikaları ve stratejileri hayata geçirmeye çalışmalıdır.

Bilim ve teknoloji politikalarına yön vermek amacıyla “Vizyon 2023 Belgesi” hazırlanmış ve bu belgede, Türkiye’nin 2023 yılında 500 Milyar Dolar ihracat yapması, dünyanın ilk 10 gelişmiş ülkesi içerisine girmesi ve ihracatın % 20’sinin orta ve yüksek teknolojili ürünlerden oluşması hedeflenmiştir. Gıda ve içecek sektörünü de etkileyecek olan bu hedefe ulaşmak üzere Ar-Ge harcamalarının GSYİH içerisindeki payının % 3’e yükseltmesi ve bu harcamaların 2/3’ünün özel sektör tarafından yapılması beklenmektedir. Benzer şekilde tam zamanlı Ar-Ge personeli sayısının 300 bine çıkarılması ve bunun 180 bininin özel sektörde çalışması öngörülmüştür.

Türkiye'nin 10. Kalkınma Planı'nda (2014-2018) “Gıda sanayinde yerli hammaddenin rekabetçi fiyat ve kalitede sürdürülebilir teminine yönelik, iç ve dış pazar için katma değeri yüksek ve özel tüketici gruplarının ihtiyaçlarını karşılayan ürünlerin geliştirilmesi ve çevre duyarlılığının gözetilmesi amaçlanmakta; ayrıca taklit, tağşiş ve kayıt dışılığının önlenmesi öngörülmektedir.”

Ulusal Bilim, Teknoloji ve Yenilik Stratejisi’nde (2011-2016) ise ivme kazanmamız gereken alanlarda ihtiyaç odaklı yaklaşımlar kapsamında, ülkemizin ekonomik ve sosyal çarklarını döndüren ve yaşam kalitesini belirleyen önemli girdiler olarak enerji, su ve gıda alanları belirlenmiştir.

Diğer taraftan, Ulusal Gıda Ar-Ge ve Yenilik Stratejisi’nde ise ülkelerin karşılaştırmalı üstünlük düzeylerinin artarak, sürdürülebilirlik ilkeleri ile şekillendiği bir dünyada stratejik bir alan olan gıda sektöründe disiplinlerarası Ar-Ge ve yenilik faaliyetlerine odaklanılmasının bir gereklilik olduğu ve birçok ülkenin ulusal stratejilerini belirleyerek, bu alanda sürdürülebilir büyümeyi sağlamak amacıyla mekanizmalarını şekillendirdiği ifade edilmektedir.

Ekonomide önemli olan kısa dönemli başarılardan ziyade, uzun süreli sürdürülebilir programlardır. Sanayinin yapısal dönüşümünün gerçekleştirilmesine katkı sağlamak ve yönlendirmek amacıyla gerek Orta Vadeli Programda, gerek Yıllık Programda öncelikli olarak stratejik planlama yaklaşımı benimsenmiştir. Bu bağlamda, “Türk sanayisinin rekabet edebilirliğinin ve verimliliğinin yükseltilerek, dünya ihracatından daha fazla pay alan, ağırlıklı olarak yüksek katma değerli ve ileri teknolojili ürünlerin üretildiği, nitelikli iş gücüne sahip ve aynı zamanda çevreye ve topluma duyarlı bir sanayi yapısına dönüşümü hızlandırmak” şeklinde, Türk Sanayi Stratejisi’nin genel amacı belirlenmiştir.

Türkiye Sanayi Strateji Belgesi'nde (2011-2014) belirlenmiş uzun vadeli vizyon, genel amaç ve stratejik hedefler doğrultusunda, sanayinin ve sektörlerin rekabet gücünü arttırmak üzere, yapısal dönüşümün yönlendirilmesi, desteklenmesi, ayrıca sektörel büyümenin devam edebilmesi için sektör paydaşlarının ortak mutabakatıyla sorunların ve olası çözüm önerilerin belirlenmesi amacıyla bir yol haritası hazırlanması hedeflenmiştir.

Bu perspektiften yola çıkarak sanayimizin güçlendirilmesi, sektörel sorunların tespit edilerek çözüm önerilerinin üretilmesi, yerli ürünlerin rekabet gücünün artırılması, katma değeri yüksek ürünlerin üretiminin sağlanması, yeni teknolojilerin araştırılması ve sanayicilerimizin dış pazarlara açılmasını sağlamak amaçlı "2023 Vizyonu Doğrultusunda Türkiye Gıda Sanayi Strateji Belgesi ve Eylem Planı'nın" hazırlık çalışmaları başlatılmış ve 25/06/2013 tarihinde Gıda Sanayi Stratejisi Çalıştay yapılmıştır.

Çalıştay'da kamu, üniversite ve özel sektör temsilcilerinin ortak görüşleri neticesinde belirlenen: "Bölgesinde, gıda üretiminde sürdürülebilir ve uluslararası rekabet gücüne sahip lider ülke olmak" vizyonu kapsamında Türkiye Gıda Sanayi Stratejisi'nin genel amacı, "Gıda sanayinde yenilikçi ve katma değeri yüksek ürünlerle uluslararası alanda yüksek rekabet gücüne sahip bir Türkiye" olarak belirlenmiştir.

Ayrıca Çalıştay'da gıda sanayinin güçlü ve zayıf yönleri ile iç ve dış etkenlerin etkisiyle oluşabilecek fırsat ve tehditlerin neler olabileceği yönünde GZFT analizi yapılmış; "Rekabet Gücü", "Gıda Güvenilirliği", "Ham Hammadde", "Ar-Ge ve Yenilikçilik", "İnsan Kaynağı" ile "Mevzuat ve Denetim" konu başlıkları sektörün öne çıkan başlıca hedefleri olmuştur. Yapılan GZFT analizi sonucu belirlenen hedeflere yönelik eylem önerileri hazırlanmıştır. Hedefimiz, gıda sanayisi konusunda ülkemizi bölgesinde lider, dünyada kuralları ve standartları belirleyen bir ülke haline getirmektir.

Üretim faaliyetlerinden azami yararı sağlamak için tarım ve gıda sektörlerinde yapılan çalışmaların bilim ve teknolojinin gösterdiği şekilde yürütülmesi zorunludur. Türkiye açısından tarım ve gıda sektörlerinden elde edilecek gelir artışı toplum refahı, zenginliği ve yaşam kalitesini arttırmada önemli bir potansiyele sahiptir. Küreselleşme olgusu içerisinde, çok uluslu tekellerin güç kazanması, gelişmiş ülkelerin tarım ve gıda üzerinde hâkimiyet kurma istekleri, bilim ve teknolojiye baş döndürücü gelişmeler konuyu daha da karmaşık hale getirmektedir.

Sektör 2023 Hedefleri

- Nanoteknolojiler uygulanacak, üretimde robotlar kullanılacak,
- Ürünler bazında ülkeler özelleşecek, kalite ve marka bilinci yaygınlaşacak,
- Çevre bilinci yaygınlaşacak ve doğal kaynaklar korunacak, atıkları yeni ürünlere dönüştüren yöntemler geliştirilecek, yayım ve eğitim çalışmaları hız kazanacak,
- Artan nüfusun beslenmesi için yoğun üretim kaçınılmaz olarak sürdürülecek,
- Ürün çeşitliliği ile fonksiyonel gıdaların talep ve tüketimleri artacak,
- Gıda endüstrisinde ısıl işlem gibi geleneksel teknolojilerin yerine besin elemanlarını daha az tahrip eden çevre dostu teknolojiler kullanılacak,
- Tarımsal ürünler dolayısıyla gıdalar daha az hacimde daha yüksek besleyici değerde üretililecek, endüstriyel üretimlerde konsantre ürünler geliştirilebilecek,

- Akıllı mutfak donanımlarının kullanımı yaygınlaşacak ve bunun, gıdaların hazırlanış biçimleri üzerinde etkisi olacak,
- Gıdaların hijyenik kalitesi, işlenmesi, sınıflandırılması ve paketlenmesinde, biyosensörler ve çok amaçlı enzimlerden yaygın ve etkin bir biçimde yararlanılacak ve tekelleşme eğilimleri artacaktır.
- Gıda güvenliğini teminen ürün piyasalarında ve çiftçi gelirlerinde istikrar gözetilerek etkin stok yönetimi, üretim, pazarlama ve tüketim zincirinde kayıpların azaltılması, piyasaların düzenlenmesine ilişkin idari ve teknik kapasitenin güçlendirilmesi ve dış ticaret araçlarının etkin kullanılması sağlanacaktır. Üretici örgütlerinin pazara erişimi kolaylaştırılacaktır.
- Gıda işletmelerinin güvenilir üretim için hijyen mevzuatına uyum süreci, modernizasyon yatırımlarıyla hızlandırılacak ve bu amaçla söz konusu işletmelerin finansman ihtiyacına yönelik kaynak ve mekanizmalar çeşitlendirilecektir.
- Gıda sanayiinde yerli hammadde rekabetçi fiyat ve kalitede sürdürülebilir temini amaçlanacak; iç ve dış pazar için katma değeri yüksek ve özel tüketici gruplarının ihtiyaçlarını karşılayan ürünler geliştirilecek; sektörde çevre duyarlılığı gözetilecek; taklit, tağşiş ve kayıt dışılığın önlenmesi sağlanacaktır.
- Gıda denetim ve kontrol altyapısının geliştirilmesi,
- Güvenilir gıda üretim ve tüketimi için gıda etiketleme, izlenebilirlik ve ürün takip sisteminin geliştirilmesi,
- Gıda güvencesinin ve güvenliğinin sağlanması ile doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı gözetilerek, örgütlü ve rekabet gücü yüksek bir tarımsal yapı oluşturulacaktır.
- Verimliliğin ve üretici gelirlerinin istikrarlı bir şekilde artırılması amacıyla, çiftlikten sofraya gıda güvenliğinin sağlanması yönünde tarımsal üretim ve pazarlama aşamalarında, başta ilaç ve gübre ile nitelikli tohumluk kullanımı, sulama, bitki ve hayvan sağlığı ile gıda hijyeni olmak üzere çeşitli konularda eğitim ve yayım hizmetleri artırılacaktır. Söz konusu hizmetlerin genç ve kadın çiftçileri de kapsayacak şekilde ve yapıları güçlendirilmiş üretici örgütleri tarafından yürütülmesine ağırlık verilecektir.

KAYNAKÇA

- <http://www.sanayi.gov.tr/Files/Documents/gida-ve-icecek-sektor-rap-24102013145206.pdf>
- Türk Gıda ve İçecek Sanayi 2012 Envanteri
- 3. Dünya ve Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler Nisan, Mayıs, Haziran 2013 Raporu, Türkiye İş Bankası A.Ş. İktisadi Araştırmalar Bölümü.
- Ulusal Gıda Ar-Ge ve Yenilik Stratejisi 2011
- Organik Tarım Ulusal Eylem Planı 2013-2016
- “Dünya Standartlarında Gıda ve İçecek Endüstrisi”, Erişim Tarihi: 07.05.2014
<http://www.invest.gov.tr>
- Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)
- 17. Türkiye Sanayi Strateji Belgesi (2011-2014)